

VERSTAANBAAR SPREKEN: WAT HELPT?

MARGREET VERBOOG

Inleiding

In het NT2-onderwijs is het, gezien de grote tijdsdruk, van groot belang altijd te zoeken naar de meest effectieve wijze van oefenen. De uitspraak is voor veel docenten een gebied waarvan ze het gevoel hebben weinig te weten en dat ze soms zelfs helemaal negeren, uit angst dat ze het fout aanpakken. Dat is absoluut niet nodig, want ook zonder een logopedie-opleiding te hebben gevolgd, is het mogelijk op een goede manier aandacht aan de uitspraak te besteden.

Het eerste dat men daarbij moet bedenken is, dat je verstaanbaar spreken niet uit een boek kunt leren: mensen die het Nederlands met behulp van boeken hebben aangeleerd, zijn bijna altijd te herkennen aan een wat merkwaardige, vaak monotone spraak. Dat betekent dat het van belang is zoveel mogelijk informatie te geven over de manier waarop het Nederlands uitgesproken moet worden. De cursisten moeten het hebben van wat docenten laten horen en als feedback geven. Als de docent het niet doet, dan doet niemand het!

Voor dit artikel kiezen we een aantal aspecten van verstaanbaar spreken en nemen we frequent gebruikte werkvormen onder de loep om die op hun effectiviteit te beoordelen. Dat zijn achtereenvolgens:

- Klassikaal hardop lezen als oefening voor verstaanbaar spreken
- Het oefenen van losse klanken
- De invloed van de spelling op de uitspraak
- Klinkers of medeklinkers oefenen
- Het dictee, in een verbeterde uitvoering
- Woordaccent, zinsaccent en vraagintonatie

Hardop lezen, heeft dat zin?

Docenten zeggen vaak dat zij klassikaal hardop lezen gebruiken als training voor de verstaanbaarheid. Daar kunnen een aantal kanttekeningen bij geplaatst worden.

In de eerste plaats is het een werkvorm waarbij één persoon spreekt en alle anderen luisteren. Dat is een weinig effectieve werkvorm, tenzij de luisteraars een gerichte opdracht krijgen, bijvoorbeeld om te luisteren of de lezer uitspraakfouten maakt en hem dan te verbeteren. Dan mag degene die de fout hoorde, het overnemen. Dit leidt tot actief luisteren, in tegenstelling tot het passieve luisteren, waarbij alleen opgelet wordt op welke plaats de lezer is in de tekst. Hierbij behoort wel de aantekening dat elkaar op fouten wijzen alleen kan in een veilige sfeer, waarbij deelnemers zich niet aangevallen voelen.

In de tweede plaats is hardop voorlezen helemaal niet makkelijk, ook niet voor native speakers, en dus zeker niet in een tweede taal. Als iemand niet goed weet wat hij leest, is het niet mogelijk om zo voor te lezen, dat het verstaanbaar en begrijpelijk is.

De vraag is: onder welke voorwaarden is hardop lezen een effectieve manier om verstaanbaarheid te oefenen? Met die vraag in het hoofd lezen we in de workshop om de beurt hardop een Franse tekst en kwamen daarna tot een aantal voorwaarden die nodig zijn om de uitspraak op deze manier te oefenen:

- De tekst en de woorden moeten bekend zijn. Dit is absoluut noodzakelijk om verstaanbaar te kunnen voorlezen. Een woord dat iemand niet kent, kan hij niet uitspreken, een zin die iemand niet begrijpt, kan hij niet de juiste intonatie geven.
- Verder moet het spreektaal zijn, liefst een dialoog, en moet de tekst een aantal malen beluisterd worden voordat hij goed voorgelezen kan worden. Het imiteren van de goede intonatie is daarbij belangrijk. Dit kan heel goed door het hardop naspreken van voorbeelden.
- Dat hoeft natuurlijk helemaal niet klassikaal, integendeel, het kan veel effectiever individueel, met behulp van een koptelefoon of in twee- of drietalen met een CD of bandje. In het geval van drietalen krijgt een deelnemer de rol van kritische luisteraar, die wijst op verschillen met het voorbeeld.
- Op deze manier kunnen bijvoorbeeld ook de luisterteksten van een methode effectief ingezet worden voor het oefenen van de verstaanbaarheid.
- Ten slotte wijzen we er nog op, dat zwakke lezers helemaal niet gebaat zijn bij hardop lezen, zeker ook niet voor de uitspraak. Voor hen geldt dat het veel beter is te imiteren zonder tekst erbij, die leidt alleen maar af.

Het oefenen van losse klanken.

Het oefenen van losse klanken is niet erg effectief. Klanken horen in woorden en hebben daarbuiten geen betekenis. Ook wordt een klank altijd sterk beïnvloed door de omgeving waarin hij voorkomt (zeg bv. achter elkaar kaa, kie, koe, kou en voel hoe de /k/ verschuift). Je kunt het vergelijken met het onthouden van een toon of van een melodie. Het onthouden van een losse toon is onmogelijk en het onthouden van een melodie is juist makkelijk voor de meeste mensen, waarbij dan de tonen van de melodie ten opzichte van elkaar worden onthouden. Zo is het ook met spraakklanken, ze kunnen daarom veel beter in een woord worden geoefend dan los.

Daar komt nog bij, dat de meeste klanken eigenlijk geen probleem geven als ze los worden uitgesproken. Het is juist de combinatie van klanken die moeilijkheden oplevert. Problemen ontstaan bijvoorbeeld bij de clusters van medeklinkers: str-, schr-, -krt, -tst, en dergelijke, en bij het maken van verschil tussen lal en /aa/ of /i/ en /ie/. Er zijn maar een paar klanken in het Nederlands die voor sommige mensen ook los moeilijk uit te spreken zijn, zoals natuurlijk de /r/ en verder de /ch/, de /uu/ en de /ui/. We kunnen dit vergelijken met de problemen die wij zelf hebben met andere talen, bijvoorbeeld het Engels. De /d/ kunnen wij prima zeggen, maar aan het einde van een woord zijn we dat niet gewend en maken we er een /t/ van. Hieraan zijn Engelssprekende Nederlanders dan ook altijd gemakkelijk te herkennen. De /th/ is voor ons vreemd, maar los lukt hij meestal best. In woorden daarentegen hebben we er veel moeite mee. We vinden het ook vreemd om tijdens het spreken onze tong tussen de tanden door te steken. Zulke klanken, die enigszins gênant zijn, kent het Nederlands ook: de /uu/, die met een heel klein mondje gemaakt moet worden. Dat wordt vaak vreemd gevonden door anderstaligen.

Concluderend is het advies om klanken alleen te oefenen en te laten onthouden in een woord. Een bekend, kort woordje is dan handig, het is goed om steeds hetzelfde woord te gebruiken, dat dan een standaard wordt. Helemaal mooi is het deze voorbeeldwoorden met een plaat of foto aan de muur te hangen. Dan wordt een visuele koppeling gemaakt van spelling en uitspraak, die de mensen helpt bij het onthouden.

Spelling en uitspraak

De Nederlandse spelling lijkt fonetisch maar is dat niet in alle opzichten. Dit geeft problemen bij de uitspraak, vooral voor de goede lezers, die zich de taal vooral ook lezend eigen maken. De feedback van de docent is hier dan van groot belang, want als de anderstalige de regels niet kent, is het onmogelijk zichzelf te verbeteren.

De basis van de spelling wordt gevormd door fonemen, dit zijn de klinkers en medeklinkers die een betekenisverschil aanduiden: dak-tak, word -woord. Dit is een duidelijk principe: voor ieder klank een letter: t, d, of een lettercombinatie: ng, eu. Die lettercombinaties zijn nodig omdat het Nederlands ongeveer 40 fonemen heeft en maar 26 letters in het alfabet. Daar zien we al een bron voor verwarring (meer hierover in de paragraaf over de klinkers).

Naast dit fonetisch principe hebben we een paar andere principes bij de spelling:

- We spellen op basis van gelijkvormigheid: als een woord in het meervoud uitgesproken wordt met een /d/ of /b/, dan houdt het in enkel- en meervoud dezelfde vorm: honden - hond, krabben - krab. Dit principe wordt niet consequent toegepast, namelijk niet bij de /z/ (huizen - huis) en de /v/ (graven -graaf). Dit is voor een Nederlander wel te begrijpen, we laten woorden nooit op een /z/ of een /v/ eindigen. Voor een anderstalige is dit vaak niet zo duidelijk.
- Het principe van de analogie bepaalt de schrijfwijze van de uitgangen, onder andere de werkwoordsuitgangen: hij werkt - hij brandt, dansten -praatten. Ook dit beginsel wordt niet altijd toegepast, er mag in het Nederlands geen dubbele medeklinker aan het eind van een woord voorkomen, dus niet: hij praatt of het is verbrandd.
- Ten slotte is daar het historisch of etymologisch principe, waarbij woordvormen en klankverschillen uit vroegere fasen van het Nederlands gehandhaafd zijn gebleven: Voorbeelden hiervan zijn woorden als thuis, dat oorspronkelijk te huis was. Ook de -sch in woorden zoals historisch en logisch is een overblijfsel van vroeger. Voor anderstaligen is dit erg verwarrend, die spreken deze woorden vaak uit als /historiesj/ en /logiesj/. En dan hebben we ook nog klinkers die op twee manieren geschreven worden, bijvoorbeeld de /au/ als ou of au en de /ei/ als ei of ij, op basis van een verschil in uitspraak in het verleden tussen deze klanken.

Deze vier basisprincipes geven aanleiding tot allerlei verschillen tussen klank en letter: de klank /t/ kan bijvoorbeeld worden gespeld als t (in tak), als d (in hond), als dt (in wordt) en als th (in thuis). Vanwege deze verwarring moet de NT2-docent bedenken dat informatie over de Nederlandse spelling en uitspraak hard nodig is voor anderstaligen die fouten maken bij de uitspraak. Vooral het uitspreken van de d als /d/ komt veel voor. Dit klinkt in onze oren als een meervoud:

/honde/, /vriende/. Dit geeft misverstanden en het is dus belangrijk dat iedereen dit verschil in uitspraak van enkelvoud en meervoud bij woorden die op een d of b eindigen, goed kan maken.

Klinkers en medeklinkers

Behalve het advies dat al werd gegeven om geen losse klanken te laten oefenen, willen we ook nog aanraden goed te luisteren naar de individuele spreker, en per persoon te bepalen wat prioriteit heeft. Zo zal bij een Engelsprekende de gehele spraak sterk verbeteren als de /r/ rollend wordt uitgesproken, daardoor verbeteren ook de klinkers. Bij Arabischsprekenden kan de spraak veel verstaanbaarder worden door de /g/ en de /r/ minder achterin de keel maar juist meer naar voren in de mond uit te spreken. Het is hiervoor niet nodig een model van het strottenhoofd te laten zien, voldoende is een aantal woorden die beginnen met gr- (groot, griep, grap, etc.) te laten horen en de plaats van de /g/ en /r/ aan te wijzen. Niet in de keel, maar tegen het verhemelte. Voor veel anderstaligen zijn niet de Nederlandse spraakklanken het probleem, maar de melodie en het ritme. Om dit te kunnen bepalen, raden we iedere NT2-docent aan (video)bandopnamen van de cursisten te maken en af te luisteren, om daarna ook de cursisten gericht advies te kunnen geven. Nog steeds komt het voor dat anderstaligen na afloop van een cursus nog nooit zichzelf hebben gehoord terwijl ze Nederlands spraken, terwijl dat essentieel is voor het verbeteren de uitspraak.

De klinkers

Het Nederlands heeft 15 klinkers, die met behulp van maar 5 letters (a,e,i,o,u) geschreven worden. Dit is het gevolg van het feit dat wij het Latijnse schrift gebruiken. In Romaanse talen zoals Spaans en Italiaans bestaan maar 5 klinkers: /a/, /e/, /i/, /o/ en /u/. We lossen dit op door combinaties, die niet een verlenging maar een verandering van de klank geven. Wij vinden dit vanzelfsprekend, maar het moet absoluut verteld worden aan de leerders, want voor hen spreekt dit helemaal niet vanzelf. In de meeste talen wordt een dubbele aa uitgesproken als twee /a/'s.

Als wij dan ook nog spreken van lange en korte klinkers, geeft dit de indruk dat we hier alleen met schrijftaalvarianten te maken hebben. Dit wordt nog versterkt door de spelling van het meervoud zoals *maan manen*. Het is dan ook beter de termen lang en kort niet te gebruiken, maar te spreken over /a/ en /aa/ als het gaat om de uitspraak, en enkele en dubbele a als het gaat om de spelling.

Om duidelijk te maken hoeveel klinkers het Nederlands heeft en hoe die geschreven worden, is het goed hieraan minstens een of meer keer aandacht te besteden, waarbij met alle 15 klinkers woorden worden bedacht door de cursisten. Dan blijkt vaak hoeveel verwarring hierover heerst. Vooral de klinkers die met twee letters worden geschreven: /oe/, /eu/ en /ie/, en de tweeklanken: /ui/, /ei/ en /au/ zijn onduidelijk.

Nog een paar nuttige tips:

De /oe/ wordt in veel talen gespeld als u waardoor de uitspraak /oe/ voor /u/ (/boes/ voor bus) veel voorkomt. Hierop moet feedback worden gegeven, anders weet men niet dat het niet goed is.

Het Nederlands lijkt een ij met en een ij zonder puntjes erop (de y) te hebben, in verbonden schrift is er nauwelijks meer verschil dan die puntjes. Toch zijn het geheel verschillende klanken: de ij wordt uitgesproken als /ei/ in kijk of als /ə/ in moeilijk, de y klinkt als /i/ in hobby of als /j/ in yoghurt. Dat

we de ij in het alfabet op de plaats zetten waar internationaal de y staat, maakt het alleen maar verwarrender.

Ten slotte de meeste voorkomende klinker in het Nederlands, de /ə/. Die wordt geschreven als e (kinderen), als ee (een), als i (gelukkig) of als ij (moeilijk). Aangezien op deze klank per definitie nooit het woordaccent valt, is hij niet zo gemakkelijk waar te nemen en wordt daardoor weggelaten door sprekers. Anderzijds kun je niet altijd aan woorden zien waar de stomme e (en dus de klemtoon) hoort te vallen, als je het woord nooit gehoord hebt: vergelijk REgenen en reGEren. Uit onzekerheid daarover gaan sprekers alle lettergrepen min of meer gelijk benadrukken, wat vreemd klinkt. Oefeningen met woorden waarin de /ə/ voorkomt zijn dan ook erg nuttig.

De medeklinkers

De meeste medeklinkers leveren gelukkig geen problemen op, maar er zijn een paar aandachtspunten. De /r/ is moeilijk voor wie hem niet als kind geleerd heeft. De tongpunt-r liever niet proberen aan te leren, dit is te moeilijk. Wel de huig - r, met behulp van het gorgelen met water.

De /ng/ geeft veel problemen, omdat de spelling ng suggereert dat er een /g/ gesproken moet worden. Vooral moeilijk is het de /ng/ uit te spreken in woorden met een uitgang -nge: jonge, lange. Dit moet extra geoefend worden. Laat eerst bank zeggen, dan de /k/ weglaten en als dat goed gaat, er een /ə/ achter plaatsen.

De ch wordt geleerd als een schrijfvariant van de g, maar komt ook voor als /sj/ in chef en chocola. Soms wordt de ch bijna niet uitgesproken: (schrijf klinkt als /sreif/) of helemaal niet (praktisch klinkt als /prakties/).

Een veelvoorkomend probleem bij Arabisch sprekenden is het uitspreken van de /p/ als /b/. Dit heeft ook invloed op de spelling (p in plaats van b). Laat de spreker aan zijn keel voelen dat de stembanden bij de /b/ wel trillen en bij de /p/ niet.

Ten slotte zijn er nog de regionale verschillen in uitspraak, waarbij de meest opvallende zijn: de harde of de zachte /g/ en de tongpunt /r/ of huig /r/. De laatste komen in bijvoorbeeld het Arabisch als twee verschillende fonemen voor. wat verwarrend is voor Arabisch-sprekenden. Zij passen zich aan aan de omgeving waarin ze wonen: in de Randstad en het Zuiden gaan ze met een kelige huig-r spreken, terwijl een tongpunt-r veel beter zou zijn voor de verstaanbaarheid.

De uitgangs -n wordt in delen van het land (Noorden en Oosten) wel en in de rest van het land niet uitgesproken. Het is niet juist het niet uitspreken van de -n te verklaren uit het slordig spreken van Nederlanders, zoals wel gebeurt, daar heeft het niets mee te maken. Het zijn regionale varianten, die het helaas voor de anderstalige moeilijker maken de Nederlanders te verstaan. Wij moeten daarbij helpen door uitleg te geven.

Het nuttige woorddictee

Dictees worden veel gegeven in het NT2-onderwijs, met als leerdoel het correct spellen. Even afgezien van de vraag of dit een doel is om zoveel tijd aan te besteden, is er nog een ander aspect aan dictees: je kunt alleen maar goed schrijven als je goed kunt verstaan. Het is dus ook altijd een oefening in het verstaan. We kunnen dergelijke oefeningen efficiënter en nuttiger maken op de volgende manier:

Schrijf vijf eenlettergrepige woorden op een kaartje en maak genoeg kaartjes voor alle cursisten. Een cursist leest de woorden voor, de anderen schrijven. Daarna worden de woorden op het bord geschreven door een andere cursist. Fouten worden geanalyseerd: is het een luisterfout of een schrijffout? Als iedereen begrijpt wat de bedoeling is, gaan de cursisten twee aan twee aan de slag.

Een variant hierop is: laat de cursisten woorden of zinnen uit de methode die aan de orde zijn, aan elkaar dicteren. Op die manier wordt het dictee veel zinvoller, en is iedereen actief bezig met uitspraak en spelling (zie ook Verstaanbaar spreken van Thio en Verboog. 1993).

Woordaccent, zinsaccent en vraagintonatie

Een aantal aspecten die met toonhoogte en melodie te maken hebben, zijn voor iedereen belangrijk die Nederlands leert en moeten daarom expliciet onder de aandacht gebracht worden van cursisten. Ze moeten leren ernaar te luisteren omdat deze aspecten in de moedertaal nooit geleerd hoeven te worden, maar verworven worden op jonge leeftijd. Nederlanders weten ook niet wat de regels voor de klemtoon in het Nederlands zijn, maar ze doen het bijna altijd goed. De aspecten woordaccent (klemtoon), zinsaccents intonatie moeten daarom altijd behandeld worden.

Voorals zinsaccent en intonatie zijn van groot belang omdat ze betekenis dragen en omdat iemand moeilijk verstaanbaar is als hij deze aspecten te weinig of niet gebruikt (zie ook de oefeningen hiervoor in Verstaanbaar Spreken)

Het woordaccent laten horen en oefenen

Het woordaccent kun je laten horen aan de hand van de namen van de deelnemers. Sommigen beweren dan dat in hun naam, of zelfs in hun taal, geen woordaccent voorkomt, maar dat komt doordat ze er nooit op gelet hebben. Het snelste werkt het om de namen met verschillende klemtonen uit te spreken: is het MUStafa, MusTAfa of MustaFA? Daarna kan geoefend worden met woorden die bekend zijn. Dit kan na enige klassikale oefensessies heel goed in groepjes, waarbij men elkaar corrigeert. Let wel, het moeten woorden zijn die men al eerder gehoord heeft.

Het zinsaccent laten horen en oefenen

Het zinsaccent draagt bij aan de betekenis van de zin en is daarom belangrijk. Het is goed uit te leggen wat het is door een zin zonder accenten te zeggen. Dit moet eerst geoefend worden, het is niet zo gemakkelijk. Ook door het nadrukkelijk gebruik van tegenstellingen of het corrigeren van foute zinnen wordt het zinsaccent heel duidelijk.

Wil je HIER zitten of liever DAAR?

Je tante is een aardige man. Nee, een aardige VROUW.

Anderstaligen durven accenten niet zo goed te maken, omdat ze onzeker zijn over de plaats van het accent. Daardoor is het voor de luisteraar soms vermoeiend naar hen te luisteren. Door bij oefeningen het zinsaccent sterk te overdrijven, kan de onzekerheid overwonnen worden.

De (vraag)intonatie.

De intonatie waarmee wij spreken is belangrijker dan de woorden die we gebruiken. Als de inhoud van de woorden in tegenspraak is met de toon waarop ze uitgesproken worden, gaat de toon voor. Daarop is een stijfbeeld als ironie gebaseerd, zoals in Fijn dat je nog kunt komen, tegen iemand die veel te laat binnenkomt.

Dat betekent ook dat een vraag zonder vraagintonatie geen vraag is, maar een bevel. Ook als de vraagzinvolgorde wordt aangehouden. Probeer eens Heb je daar nog op gelet?! \e zeggen met aan het eind van de zin ofwel met de stem omhoog ofwel met de stem omlaag. Het verschil is heel duidelijk.

Fouten hierin worden door Nederlandse luisteraar opgevat als gedragsfout en niet als uitspraakfout. Toch is het, zelfs als je hiervan op de hoogte bent, iets dat de luisteraar steeds weer op het verkeerde been zet. Des te meer is het van belang anderstaligen te leren dat de vraag alleen een vraag is als de intonatie van de vraag gehoord wordt. En daarbij geldt ook nog: hoe meer woorden er gebruikt worden, des te beleefder wordt een zin. Dat is een regel die in alle talen opgaat en die we ook absoluut moeten laten horen en oefenen. Neem een korte vraag: Doe je het raam dicht? en maak er via tussenstappen een lange, beleefde vraag van:

Doe je even het raam dicht?

Wil je even het raam dichtdoen?

Zou je misschien even het raam dicht willen doen?

Als het principe duidelijk is gaan we allerlei vragen zo uitbreiden. Dit kan heel goed in tweetallen. Vraag ook vooral aan de cursisten in welke situaties korte dan wel lange vragen passend zijn: informele dan wel formele situaties.

Voor beginnende cursisten is een zinsconstructie met zou nog te moeilijk om te maken, zij moeten het als standaardzinnetje leren: Zou je misschien even...

De tijd die besteed wordt aan schriftelijke grammatica-oefeningen voor de woordvolgorde van de vraagzin, kan beter besteed worden aan mondelinge oefeningen. Immers, een vraag wordt bijna altijd mondeling gesteld en zelden schriftelijk. Bij mondelinge vragen is de intonatie bepalend voor het vragend maken van uitingen:

Jij koffie?

Suiker en melk?

Koekje derbij?

Allemaal vragen, maar er is geen vraagzinvolgorde te bekennen. Veel vragen sluiten aan bij de vorige zin en laten dan onderwerp en gezegde weg:

- *Ik heb de brieven weggestuurd.*

- *Welke brieven?*

Laat bij alle uitspraakoefeningen steeds de luisterende cursisten medebeoordelen of de spreker goed dan wel duidelijk genoeg accent en intonatie maakt.

Conclusie

We hebben van een paar veelgebruikte werkvormen aangegeven hoe ze efficiënt gebruikt kunnen worden om de uitspraak te verbeteren: hardop lezen uitsluitend als de tekst bekend is, dictee in tweetallen. We hebben prioriteiten aangegeven voor de aandacht die we aan bepaalde aspecten geven: losse klanken oefenen is niet zinvol, woorden oefenen met lastige, typisch Nederlandse combinaties is wel zinvol. Enkele aspecten zijn voor iedereen van belang en moeten altijd onder de aandacht gebracht worden: woordaccent, zinsaccent en intonatie.